

Сапун О. В.,

кандидат юридичних наук, майор,
старший офіцер відділення командних пунктів секції планування
застосування штабу
В\ч 3028 Національної гвардії України
ORCID: 0009-0007-2090-599X

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

A NEW LOOK AT THE CONCEPT OF DISCIPLINE DURING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

У статті порушено проблему обороноздатності держави, однією з складових якої є дотримання дисципліни в органах, які відповідають за безпеку та оборону держави. Метою дослідження є аналіз категорійного поняття дисципліни. Проаналізовано основні дослідження та публікації, нормативні акти, які регламентують поняття дисципліни та вказано на низку прогалин і розбіжностей. Категоріальне поняття «дисципліна» в українському законодавстві не регламентовано, натомість про важливість дотримання дисципліни наголошується в багатьох нормативно-правових актах, що охоплює широку сферу суспільних відносин.

Дослідження виявило критичні прогалини у твердженнях радянського та пострадянського періоду, в яких встановлено не аби який відбиток державоцентричної парадигми, натомість закордонні науковці схиляються до більш ліберального підходу в тлумаченні дисципліни.

В ході дослідження було встановлено залежність дисципліни від різних чинників і мотиви дотримання дисципліни можуть бути також різними, але якщо зовнішній вплив (обов'язки) відповідають внутрішньому стану особи, праву виконувати ці обов'язки, то таке співвідношення можна назвати дійсною дисципліною.

Очевидно, що дослідження та постановня поняття дисципліни йде по різних напрямках та характеризується динамічним процесом, що постійно доповнюється та змінюється в залежності від організації суспільства, його розвитку, сукупності різних чинників: соціальних, політичних, економічних та інших, в тому числі і ведення воєнних дій.

В роботі дається конкретна пропозиція щодо удосконалення національного законодавства щодо необхідності законодавчого закріплення даного визначення, приведення у відповідність всіх похідних понять дисципліни у різних сферах. Таке упорядкування має відбуватися системно, з вилученням архаїчних, несучасних понять і приведенням до актуального змісту.

Ключові слова: дисципліна, аспекти дисципліни, виконавська дисципліна, військова дисципліна, фінансова дисципліна, службова дисципліна, трудова дисципліна, порядок, обов'язок, виховання, норми, правила, поведінка.

The article raises the issue of the state's defence capability, one of the components of which is compliance with discipline in the bodies responsible for the security and defence of the state. The aim of the study is to analyse the categorical concept of discipline. The main studies and publications, normative acts regulating the concept of discipline are analysed, and a number of gaps and discrepancies are pointed out. The categorical concept of "discipline" is not regulated in Ukrainian legislation, but the importance of maintaining discipline is emphasised in many normative legal acts covering a wide range of social relations.

The study revealed critical gaps in the statements of the Soviet and post-Soviet periods, which bear the mark of a state-centric paradigm, while foreign scholars tend to take a more liberal approach to the interpretation of discipline.

The study found that discipline depends on various factors and that the motives for observing discipline may also vary, but if external influences (obligations) correspond to a person's internal state and the right to perform these obligations, then such a relationship can be called true discipline.

It is evident that research and the origin of the concept of discipline are moving in different directions and are characterised by a dynamic process that is constantly being supplemented and changed depending on the organisation of society, its development, and a combination of various factors: social, political, economic, and others, including the conduct of military operations.

The paper provides a specific proposal for improving national legislation regarding the need to legislate this definition and bring all derivative concepts of discipline in various fields into line with it. Such streamlining

should be carried out systematically, removing archaic, outdated concepts and bringing them into line with current content.

Key words: *discipline, aspects of discipline, executive discipline, military discipline, financial discipline, service discipline, work discipline, order, duty, upbringing, norms, rules, behaviour.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року, Указом президента України було введено воєнний стан в Україні та оголошено загальну мобілізацію, пізніше 3 березня Верховна Рада України на пленарному засіданні прийняла в цілому Закон про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію». Дана ситуація призвела до збільшення загальної чисельності сил оборони та спільного проходження служби осіб з різним соціальним статусом, своєрідними критеріями світогляду, неоднаковим станом фізичної підготовки та станом здоров'я, в тому числі і з залежністю (алкогольною, наркотичною та іншою).

Це в свою чергу спровокувало винесення на поверхню такої проблеми, як дотримання дисципліни в силах оборони, яку почали поспіхом вирішувати шляхом прийняття непопулярних у суспільстві законів: «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»; «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за порушення правил військового обліку та законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Прийняття вище згаданих законів покликано необхідністю збільшити обороноздатність країни, одною із складових якої є вже згадувана проблема, дотримання дисципліни в органах, які відповідають за безпеку та оборону держави. На наш погляд збільшення крайньої межі покарання не дасть настільки бажаного ефекту, тому, що ця проблема потребує комплексного вирішення, а не одноразової акції, потребує глибокого дослідження, починаючи з нового підходу до тлумачення етимологічного змісту дисципліни.

Мета дослідження. Для досягнення поставленої мети планується дослідження категорійного поняття дисципліни; аналіз нормативних актів, які регламентують окремі види дисципліни; вивчення наукових думок з цього питання, що дасть змогу виокремити основні аспекти дисципліни та сформулювати її поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі сутності та змісту дисципліни присвячено чимало праць представниками вітчизняної

науки, серед них: Аверьянов А. Б., Гаращук В. М., Новак О. Д., Синявська О. Ю., Соловйова Л. І., Стародубцев А. А., Тофтул М. Г., Хавронюк М. І., Шемшученко Ю. С., та інші.

Із зарубіжних науковців значний внесок у дослідження сутності та змісту дисципліни внесли: Брайан Трейсі, Джоко Віллінк, Елберт Габбард, Мішель Фуко та інші.

У публікаціях цих авторів висвітлено дослідження поняття дисципліни, однак, не враховані сьогоденні реалії, з якими зіткнулась Україна.

Виклад основного матеріалу. Питання сутності та змісту дисципліни переплітається з вивчення різних наук – права, соціології, менеджменту, психології та інших. Тому необхідно комплексно розглядати дане поняття, як в теоретичному, так і практичному значенні, враховувати обставини збройної агресії.

В сучасному українському суспільстві закріпилось стале уявлення поняття «дисципліни», що закріплено в словнику української мови: «Дисципліна – це твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів даного колективу». Тобто, з цього твердження можна виділити дві категорії – порядок і обов'язок. З першою частиною твердження, що це твердо встановлений порядок, ніяк не можна погодитись, так як ми вже переконались, що із зміною державного устрою міняється певне ставлення до встановлених порядків (законів), тому вони ніяк не можуть бути «твердо» встановленими і немає гарантії того, що через років 10–20 не будуть інші цінності. Також порядок залежить від традицій, способу виховання, оточення, ствердженого світосприйняття. Друга категорія твердження, що це обов'язок, також не зовсім коректна. Виходячи з визначення обов'язку, що дає нам словник української мови: «Обов'язок – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління». А як же не брати до уваги такі факти, що ці вимоги можуть бути не законними, не чіткими, не зовсім зрозумілими? Що станеться тоді, коли їх беззастережне виконання спричинить тяжкі наслідки як для виконавця так і суспільства? Навіть приналежність до певної групи не зобов'язує особу виконувати незаконні дії. Тут і виникають перші сумніви, що це не 100% обов'язок, а й право людини виконувати ті чи інші дії.

Більшість енциклопедій, словників дають нам подібні визначення дисципліни. В сучасному словнику з етики Тофтула Михайла Григоровича зазначено: «Дисципліна (лат. *disciplina* – вчення,

виховання, розпорядок) – твердо встановлений, обов'язковий порядок поведінки членів трудового колективу, громадян, діяльності організації, що відповідає нормам права і моралі суспільства (за умови, що вони збігаються) або вимогам певної організації». В цьому визначенні можна виділити ключову деталь, яка виокремлює його з поміж інших, це те, що в ньому зазначено, що дії повинні відповідати нормам права і моралі суспільства.

Юридична енциклопедія тлумачить поняття дисципліни як точне, своєчасне і неухильне додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державі і суспільному житті. В цьому твердженні пом'якшено таку категорію як обов'язок, натомість замінено таким словосполученням, як «точне, своєчасне і неухильне», що більше приаманне демократичним суспільствам.

Словник іншомовних слів під редакцією Мельничука Олександра Савича схиляє нас до визначення, що дисципліна це все ж таки обов'язок, але обмежений певним соціумом. «Дисципліна – це певний обов'язковий порядок поведінки членів трудового колективу, громадян, діяльності організації, що відповідає нормам права й моралі суспільства або вимогам певної організації». Дане обмеження, що стосується певного соціуму, групи, є позитивним елементом цього визначення, що є прийнятним для однієї групи суспільства, то не може бути прийнятним для іншої групи.

Суперечливе визначення дисципліни дає Літературознавча енциклопедія: «Дисципліна – це обов'язкові нормативи поведінки в суспільстві, що встановлені системою педагогічних методологій, виробництвом, військом тощо». Тобто норми поведінки встановлені системою педагогічних методологій, в свою чергу методології – це прийоми дослідження, що застосовуються в науці, які ніяк не можуть встановлювати норми поведінки. Це ще раз підтверджує правильність вибраної нами теми дослідження.

За поняттям дисципліни, також закріпилось немало афоризмів: «Свідома дисципліна – хіба це не справжня свобода?» (М. Реріх); «Дисципліна – мати перемоги» (О. Суворов); «Діяти без правил – саме важке і саме стомлююче заняття на цьому світі» (П. Мандзоні); «Твоя справа – добре виконати покладену на тебе роль, вибір же ролі – це справа іншого» (Епіктет); «Дисципліна – мистецтво вселяти солдатам більше страху перед офіцерами, ніж перед ворогом» (К. Гельвецій).

Не аби який негативний вплив в нашій історії здійснив радянський період, коли дослідження дисципліни здійснювалось через призму тоталітаризму: «Член партії повинен додержуватись партійної і державної дисципліни, однаково обов'язковою для всіх членів партії». Даний підхід покликаний закріпити у суспільстві

комуністичні ідеали свідомості та був прописаний у статуті КПРС. Під час Другої світової війни «батько народів сталін» підписав так званий наказ «Ні кроку назад!» – Наказ народного комісара оборони СРСР №227 від 28 липня 1942 р. «Про заходи зі зміцнення дисципліни і порядку в Червоній Армії та заборону самовільного відходу з бойових позицій», яким намагався створити найсуворіший порядок і залізну дисципліну. Після цього наказу були й інші нормативні акти, та й наукові обґрунтування, які стосувалися дисципліни. Тоталітарне минуле та державоцентрична парадигма наклали свій відбиток як на саме тлумачення дисципліни, так і на погляд науковців, які були відображені в тогочасній радянській науковій літературі. Дисципліна – це обов'язкове для усіх членів даного колективу (громадської або військової організації, для робітників підприємств, установ, учбових закладів) підпорядкування певному порядку, передбаченому статутом, правилами. Дисципліна – це точне додержання всіма організаціями та громадянами встановленого порядку. За Макаренком; «дисципліна – це перш за все не засіб виховання, а результат, і вже потім вона стає засобом».

В сучасний період змінюються погляди на тлумачення поняття дисципліни, але все ж таки не без елементів, які успадковано з радянських часів, хоч цьому є логічне пояснення, так як більшість науковців, виростили та були виховані в радянську епоху. На думку Аверянова А. Б. дисципліна є точним, своєчасним й неухильним дотриманням встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки в державному й суспільному житті [1, с. 419]. Новак О. Д. виокремлює складові дисципліни такі, як: 1) виконання (дотримання) нормативно встановлених обов'язків; 2) здійснення наданих прав; 3) дотримання законодавчо передбачених заборон та обмежень [2]. Синявська О. Ю. пов'язує дисципліну з діяльністю та поведінкою. Вона має за мету узгодження діяльності та вчинків кожної людини з інтересами суспільства, колективу, неухильне виконання обов'язків перед суспільством, колективом і в той же час забезпечення охорони прав та свобод особи, створення нормальних умов для праці, відпочинку [3 с. 14]. Соловйова Л. І. оцінює дисципліну як зумовлену суспільством систему дій, підпорядкованих встановленим еталонам. Відповідно це регулювання поведінки, вчинків як окремих громадян, так і певних верств населення [4]. Стародубцев А. А. під поняттям дисципліни розуміє відповідний порядок, режим, стан службових відносин [5, с. 24–25]. Хавронюк М. І. стверджує, що дисципліна – це становище, за якого усі суб'єкти правовідносин влади і підпорядкування неухильно додержуються порядку і правил, що встановлені законами, а також відповідними статутами і положеннями [6].

На даний час поняття «дисципліна» українським законодавством не визначено, натомість важливість дотримання дисципліни наголошується в багатьох законодавчих та підзаконних актах, що охоплює широку сферу суспільних відносин. Використовуються такі терміни, як «виконавська дисципліна» [7], «військова дисципліна» [8], «фінансова дисципліна» [9], «службова дисципліна» [10], «трудова дисципліна» [11]. З різноманітності визначених нормативних актів, що регулюють поняття дисципліни, можна прийти до висновку, що дисципліна охоплює всі сфери суспільних відносин, які можна виокремити на певні види в залежності від: суб'єкта, галузі, функцій, ступеня реалізації. Враховуючи викладене, пропонуємо чітке закріплення на законодавчому рівні визначення поняття дисципліни, що впорядкує правове регулювання діяльності суспільних відносин у сфері дотримання дисципліни.

Також в науковій літературі можна знайти й інші погляди на поняття дисципліни, які більше тяжіють до людиноцентричної теорії буття. Мішель Фуко зазначає: «дисципліна – це принцип контролю над виробництвом дискурсу. Вона встановлює для нього кордон завдяки грі ідентичності, формою якої є постійна реактуалізація правил» [12, с. 68]. Елберт Габбард виділяє одною з ознак дисципліни як «здатність змусити себе робити те, що слід, коли це необхідно, незалежно від того, чи хочете ви цього» [13]. Гарашук В. М. виокремлює дисципліну в якості однієї з основних умов існування будь-якої демократичної держави, яка можлива при дотриманні ідеї законності всіма фізичними та юридичними особами [14, с. 3]. Джоко Віллінк в своїй книзі стверджує, що дисципліна береться з середини, це внутрішня сила. Дисципліна поставить вас на шлях свободи. Дисципліна зробить вас вільними [15]. Тому після десятиліть карбування єдиної ідеології нам нині необхідно виробити своє бачення дисципліни, щоб це стало ще однією зброєю для боротьби з агресором. Поняття дисципліни повинно включати як ті позитивні елементи, які вироблені роками, так і містити нові реформаторські, людиноцентриські погляди. Дисципліна повинна бути на кшталт вислову Александра Дубчека про ліберальні реформи у Чехословацькій Соціалістичній Республіці: «Соціалізм з людським обличчям», дисципліна повинна бути з людським обличчям.

Оцінивши отримані результати можна прийти до наступного висновку: дисципліна залежить від різних чинників і мотиви дотримання дисципліни можуть бути також різними, але якщо зовнішній вплив (обов'язки) відповідають внутрішньому стану особи, праву виконувати ці обов'язки, то таке співвідношення можна назвати дійсною дисципліною.

Внутрішнє ставлення особи дотримуватись встановлених норм є одним із основних

критеріїв ефективності дисципліни і перевищує ефективність дотримання дисципліни від страху отримання стягнення, або його збільшення. Проведене анонімне дослідження серед військово-службовців це підтвердило. На запитання: «Від чого залежить Ваше дотримання дисципліни» 42 % респондентів відповіло, що від їхнього внутрішнього ставлення, 26 % від страху отримання стягнення, або його збільшення, ще 32 % обрало інші відповіді.

За теорією «розбитих вікон» Джеймса Вілсона та американського криміналіста Джорджа Келлінга, якщо хтось розбив скло в будинку і ніхто не вставив нове, то незабаром жодного цілого вікна в цьому будинку не залишиться, а потім почнеться мародерство. Іншими словами, явні ознаки безладу і недотримання порядку провокують оточення теж забути про порядок, правила [16]. Дотримання дисципліни можна порівняти з цією теорією, якщо в колективі прийнято дотримуватись розпорядку дня виконувати розпорядження, то відповідно новий член колективу змушений буде дотримуватись дисципліни, якщо захоче залишитись в колективі. І на противагу, якщо в колективі не прийнято дотримуватись дисципліни, то новий член колективу буде змушений не виділятися, не бути «білою вороною», або залишить цей колектив.

Чим більше регульована діяльність, правила поведінки, тим краща буде дисципліна, але насправді це хибна думка, так як основою для закріплення стандартів повинен бути не перелік орієнтирів діяльності, правил поведінки, а перелік заборон, тобто в основі яких повинен знаходитись основний конституційний принцип: «Дозволено все, що не заборонено». Особливо в теперішній час війни, для того, щоб якісні показники перемогли кількісні, дисципліна повинна набути нових якостей, а саме до усталеного уявлення про неухильне виконання своїх обов'язків. Без прояву ініціативи та активності повинна додатись можливість активно користуватись своїми правами та реалізовувати свої обов'язки, на засадах самоуправління. Основним пріоритетним напрямком покращення дисципліни повинна стати свобода, як одна з першоосновних цінностей. Людина зможе досягнути кращих результатів корисної дії тільки тоді, коли вона вільна, не позбавлена ініціативи, коли спроможна проявити себе як особистість.

Очевидно, що розвиток і розробка поняття дисципліни йде по різних напрямках та характеризується динамічним процесом, що постійно доповнюється та змінюється в залежності від організації суспільства його розвитку сукупності різних чинників: соціальних, політичних, економічних та інших в тому числі і ведення воєнних дій. Впевнено можна робити нові висновки на базі синтезу існуючих концепцій.

Під час збройної агресії Російської Федерації проти України та подолання її наслідків

ми не маємо права посылатися на визначення дисципліни тоталітарної доби. В той же час, небезпечно посылатись на визначення, в якому присутні пацифістські погляди. Це повинен бути симбіоз, в якому поєднуються права людини і обов'язок захисту Вітчизни.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку. Підсумовуючи, ми приходимо до висновку про можливість виокремлення наступних аспектів дисципліни:

1. Дисципліна охоплює всі сфери суспільних відносин, які можна виокремити на певні види в залежності від: суб'єкта, галузі, функцій, ступеня реалізації.

2. Мотиви дотримання дисципліни різні, і якщо зовнішні чинники (обов'язки) відповідають внутрішнім (праву), то це є справжня дисципліна.

3. Ефективність дисципліни залежить не тільки від нормативного закріплення соціальних норм, та збільшення відповідальності за недотримання, але й від внутрішнього ставлення.

4. Основою дисципліни повинні бути такі категорії, як: довіра, а не страх; співпраця і однаковість на противагу послужливості і суперництва; хочу, а не треба; це право, що переходить в обов'язок.

5. Дисципліна – це не примус – безумовне виконання, а свідоме – розуміння суті обов'язку

і його виконання творчими та нестандартними рішеннями, тоді як примус створює внутрішній опір.

6. Дисципліна породжує дисципліну.

7. Дисципліна – це свобода. Тільки право вибору дає себе проявити, реалізуючи свої обов'язки.

8. Висновки щодо поняття дисципліни повинні ґрунтуватись на базі синтезу вже існуючих концепцій.

9. Дисципліна повинна бути з людським обличчям.

Отже, враховуючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що **дисципліна** – це вміння і готовність своєчасно дотримуватись встановлених норм, взятих до виконання для досягнення поставленої цілі. Також важливо розглянути питання про необхідність законодавчого закріплення даного визначення, для приведення до відповідності всіх похідних понять дисципліни у різних сферах. Таке удосконалення не повинно проводитись формально, а відбуватись системно, для викоринення та упорядкування законодавства від архаїчних, несучасних понять і приведення до актуального змісту, який, з одного боку, повинен ґрунтуватись на синтезі існуючих світових концепцій, а з іншого – враховувати збройну агресію росії.

Список використаних джерел:

1. Виконавча влада і адміністративне право : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : ВД «Ін Юре», 2002. 668 с.
2. Новак О. Д. Службова дисципліна державного службовця: сутність, ознаки, засоби забезпечення. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 139–145.
3. Синявська О. Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2001. 216 с.
4. Соловійова Л. І. Дослідження індивідуальних характеристик проявів вольової поведінки старших дошкільників. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. Київ : Срібна хвиля, 2012. 412 с. Т. IV. Психологія дошкільника. С. 254–268.
5. Стародубцев А. А. Організаційноправові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 1999. 185 с.
6. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2003. 240 с.
7. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>
8. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
9. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення внутрішнього фінансового контролю за роботою державних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління : Наказ Міністерства аграрної політики України від 22.02.2007 № 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0112555-07#Text>
10. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
11. Кодекс законів про працю України. Затверджений законом від 10.12.71 № 322-VIII ВВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
12. Фуко Мішель. Воля до знання. / пер. с франц. Романа Осадчука. Київ : Колумб, 2025. 200 с.
13. Брайан Трейсі (2019). Зроби це зараз (українська). Клуб сімейного дозвілля. с. 101.
14. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. академія України, 1999. 55 с.

15. Віллінг Джоко. Дисципліна – це свобода / пер. з англ. Олексія Щедрика. Київ : Книголав, 2024. 256 с.
16. Broken Windows The police and neighborhood safety By George L. Kelling and James Q. Wilson
URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465>

Дата першого надходження статті до видання: 23.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025